

Giriş

1. “Sözlü Anlatım” nedir?

Sözlü anlatım, dil kullanımının ikinci en büyük alanını oluşturmaktadır. (Hatta daha doğrusu ilk alanını: İnsanlık tarihinde olduğu gibi neredeyse tüm bireylerin tarihinde de uzun soluklu sözlü anlatım süreci sonunda yazma ve okuma gibi kültüre dair tekniklerine ancak sıra gelmektedir.)

Sözlü anlatım dinleme ve konuşmayı da kapsar. Bununla sözlü anlatımın edilgen (dinleme/dinleme becerisi) ve etken (konuşma) yönü kastedilmektedir. Bununla, iletişimsel yeterliklerin geliştirilmesi söz konusu olduğunda dinlemeyi desteklemenin eşit ve önemli bir rol oynadığı anlatılmaktadır.

Sözlü anlatım alanında yapılan çalışmaların kendi kuralları var, ancak yazılı destekten bağımsız değildir. İki büyük alanın arasında dönüşümlü bir ilişki söz konusu: Sözlü alanda yapılan çalışmalar sonrasında yazılı anlatıma da yarar ve tam tersi, gelişmiş bir yazılı anlatım becerisinin ise farklı sözlü ifade biçimine etkisi vardır.

Okuldaki çalışmalar için de önem taşıyan sözlü dil kullanımının özellikleri aşağıda belirtildiği gibidir:

- Konuşmacılar iletişimsel durumlarda normal durumda aynı zamanda aynı yerde bulunurlar. Böylelikle mimik ve jestlere dayalı araçlar ve sözel olmayan durumsal göstergelerin kullanımı (örneğin yakında bir kişi ya da bulutlu gökyüzünü göstermek için) mümkün olur. Bu araçlar anlamaya destektir, sözlü iletişiminin “geçiciliği” açısından anlamlı ve işlevseldir. Bu, yazılı durumlarda artzamanlı olarak gerçekleşen ve çalışılıp yinelenmeli okumalarla tekrarlanabilen ‘yazma’ ve ‘okuma’ adımları bambaşkadır. (Burada ele almayacağımız telefon konuşmaları veya yazılı sanal sohbetler (chat) özel bir konumdur.)
- Sözlü anlatım, dilsel açıdan yazılı dilden kendi farklı kurallarını izler. Tamamlanmamış cümleler, yarım bırakılan cümleler, tekrarlar, anlık dil geçişleri (örneğin ana dilden okul diline veya standart dilden lehçeye), çağrışıma bağlı sıçrayışlar vs. olağan ve günlük konuşmalarda rahatsızlık vermez veya sadece özel durumlarda. “Çağdaş” sözlü anlatım becerisi, okuldaki bir sunumda örneğin yazılı normlardan yola çıkılan daha katı kurallar geçerlidir. Ancak burada da öğrencilerden “kitap” gibi konuşmalarını beklemek kesinlikle yanlış olurdu. Ancak bu bilinçli şekilde ve üst düzey konuşma üslubunun çalışıldığı ve motive edici (sahnelemeler, sunum vs.) uygulamaların yapıldığı ortamdan da vaz geçilmez.

2. Sözlü Anlatım Becerisinin Desteklenmesi – ve Bunun ADE için Önemi

Sözlü anlatımın dil dersi için önemi büyüktür; bu tabii ana dil dersi için de geçerlidir. Bu konunun önemi (özellikle alt sınıflarda) iletişimin büyük bir kısmının derste konuşma ile geçiyor olmasından da açıkça anlaşılabilir. Ders olayına dahil olmak isteyen, bir tarafta dinlemeli ve dinlerken anlamalı, diğer tarafta da sözlü anlatım alanında farklı etkin becerilere sahip olmalıdır. Sözlü anlatımın önemini aşağıdaki dilsel beceri ve destekleme alanlarını özetleyen tablo göstermektedir:

	Edilgen Beceriler	Etken Beceriler
Sözlü Anlatım: “Doğuştan gelen” birincil beceriler	Dinleme (Dinleme Anlama)	Konuşma
Yazılı: İkincil/ardıl olarak edinilen kültür teknikleri	Okumak (Okuma Anlama)	Yazma

İki büyük sözel ve yazılı anlatım alanına bir yandan “doğal” ve yönlendirme olmaksızın, diğer taraftan da okulda desteklenip geliştirilen sözcük dağarcığı ve dil bilgisi edinimi eklenmelidir.

Okuma ve yazma kültür tekniklerinin geliştirilmesi çoğu durumda dinleme ve konuşmanın sözel kısmında gelişmiş becerileri gerektirir. Çocukların büyük kısmı okula başlarken en azından günlük dil kullanımına ilişkin yeterlikleri beraberinde getirmektedir. Okul dersleri buna rağmen sözel alanda da geliştirmeye yönelik bir alıştırma yelpazesi sunmaktadır. Buna ilişkin ağırlıklı incelemeler (konuşma didaktiği, anlatmak, sunmak vs.) “Sözlü Anlatımda Hedefler ve Çalışma Alanları” konulu 3b bölümünde yapılmaktadır. Bu noktalar ADE için belirleyicidir ve bu kitapçığın uygulama bölümünde ders öneriler bölümlerinin temelini oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra öncelikli olarak irdelemek istediğimiz, sesbilgisi, sözcük dağarcığı ve tümce bilgisi (cümle bilgisi/söz dizimi) alanlarında, ana dil eğitiminin sözlü iletişimi geliştirme özellikleridir. Sebebi, lehçe ve standart dilin birçok dilde yan yana olması ve birçok öğrencinin ana dilinin sadece evde konuşulan lehçesinden ibaret olmasıdır. Buradan – hedeflerinden biri standart dile giriş olan ADE için – çıkarılabilecek yönerge ve çalışma alanları aşağıdaki gibidir:

a) Ana Dilin Sesbirim Dağarcığına (Fonem Envanteri) Titzlikle Giriş Yapılması

Burada standart dilin belki lehçesinde bilinmeyen ya da ayrımı yapılmayan sesler konusunda bilinçlendirme ve akustiğinin çalışılması sayılmalı; örnek: Güney Slav dillerinde 'tsch' ve 'tch' sesleri ve de sesbirimleri birbirinden ayrılır ('Hütchen' = (küçük şapka) kelimesinde olduğu gibi); ilki için 'ć', tch için de 'č'. Arnavutça 'da aynı fark 'ç' ve 'q' yazı birimleriyle belirlenir. Bazı lehçelerde (yabancılar için de zor olan) bu ayrım nadir yapılır ya da hiç yapılmaz. Bu, dinleme ve konuşmaya yönelik özel alıştırmaların gerekli olduğu anlamına gelir. Hedefi, çocukların kulağını doğru yazım için de gerekli olan bu farklara duyarlı kılmak. Öğrenciler, uygun alıştırmalar olmasa metinlerinde bu ayrım eksikliğinden kaynaklanan hatalar yapardı. (Buna Almanca dersinden bir örnek 'ä' ve uzun 'e' arasındaki farkı idrak edemeyen çocukların "Käse" ve "Mädchen" yerine "Kese" ve "Medchen" olarak yazmalarıdır.) (Çoğu çocuğun örgün derslerden tanıdığı) akustik ayırım alıştırmaları çok kolay uygulanabilir; bkz. öneriler uygulama bölümü Ünite 1. Bunun için uygun bağlamı, birinci veya ikinci sınıfta söz konusu yazı simgelerine giriş dersi sağlamaktadır.

b) Sözcük Dağarcığı Çalışmaları

Sesbirimleri ve yazı birimlerinin dil seviyesinin bir üstünde kelimeler yer alır. Burada ana dilin standart ve lehçe düzeyleri arasında çok fark olabileceği gibi, değişik lehçeler arasında da olabilir. Bu farklar konu edilip mümkünse bir poster üzerinde görselleştirilmelidir; burada dili yansıtmak ve kendi dilini her yönüyle tanımak adına potansiyel olukça yüksektir. Bunun yanı sıra adım adım ve hassasiyet göstererek standart dil kavramları da öğretilmelidir. Öğrencilere bunun için önce sözlü sonra bir ihtimal yazılı cümle kurabilecekleri kelime ve söz kalıplarını not edecekleri küçük bir defter verilebilir. Burada, ana dil eğitiminde, dil gelişiminin önemli bir bölümü olarak, sözcük dağarcığı çalışmasına özellikle özen gösterilmelidir. Bunun akla yatkın bir sebebi var: Göç ortamında büyüyen birçok çocuk ve gencin ana dil düzeyinin, günlük ve ev ortamı sözcük dağarcığı, sözlü ve lehçe kullanımıyla sınırlı olmasıdır. Birçok öğrencinin kendisini göç ettiği ülkenin okul dilinde daha güçlü hissetmesi, bu dilde her gün ve sistematik şekilde eğitilmesine bağlı olarak doğaldır. Hedef, ana dili daha üst seviyede kullanabilir olmasını sağlamaksa ADE dersleri merkezî bir kurum (eğitime uzak ortamda yetişen çocuklar için de neredeyse tek kurum) görevi görmektedir. Sözlü anlatımının – anlayarak dinleme ve konuşmanın – buradaki önemi ne kadar yüceltilse azdır. Çoğu zaman yazılı alandan daha basit ve korkusuz olan dil kullanım çeşidini tanıma ve deneme fırsatı tanımaktadır. Hedef, ana dilde iyi düzeyde okuma yazma yeterliklerini edinmekse sözlü anlatım alanında geri bildirimli ve iyi planlanmış çalışmalar hazırlamanın değeri de oldukça yüksektir.

c) Genişletilmiş Söz Kalıpları ve Söz Dizimi

Kelimelere indirgenmiş bir sözcük dağarcığı çalışması yetersiz kalır. Bir dilin sözcük dağarcığına ait olan kalıp sözlerden bahsedilmiştir. Bu söz gruplarının öğrenciler tarafından etkin kullanımını sağlamak için bilinçli şekilde öğretilmesi, belirlenmesi, çokça çalışılıp uygulanması gerekir. Bunu önce sözlü, akabinde yazılı olarak yapmak yöntem olarak kendini kanıtlamıştır. Aynı şey aşağıdaki sözcük grupları / konuşma kalıpları için de geçerlidir:

1. 'Chunk'lar, yani "... rica edeyim.", "... bilir miyim?", "Lütfen bana Bilir misiniz?" vs. gibi söz grupları veya söz kalıpları. 'Chunk'ların kullanım değeri günlük, az biçimlendirilmiş iletişim durumlarında yüksektir. Çocukların bu ifade şekillerini standart dilde bilmeleri ana dillerine vakıf olmalarının ön şartlarından. Bu konuda alıştırmaya yapmanın en iyi yolu, küçük rol oyunları gibi oyun mizanselleridir.
2. Ayrıca okul için kullanım değeri yüksek tasvir, tartışma, küçük sunumlarda yer yer hep kullanılan bir dizi ifade şekilleri hazır olmalıdır. 'Tartışmalar' alanına dahil olan "Benim düşünceme göre durum şöyle ...", "Bu görüşe katılmıyorum/Benim bu konudaki görüşüm farklı", "Buna tamamıyla katılıyorum/hiç katılmıyorum", "Bu temelde doğru, ama..." vs. gibi söz kalıpları ya da cümle yapı taşları. Bu gibi söz kalıpları öğrencilerle birlikte biriktirilmelidir. Bu konuda bazı kalıpların tanıdık olmasından dolayı okul diline bakılması yararlı olabilir. Akabinde söz kalıplar yazılıp olağanca çalışılmalıdır. "Temel İlkeler" ders kitabının 7 B4 bölümünde ana dil yeterliklerine önemli katkı sağlayan basit konuşma kalıplarının görselleştirildiği Londra'daki İspanyolca ana dili eğitiminden fotoğraflar bulunmaktadır. Öğrencilere cümle yapı taşları verilerek konuşma sırasında bağlantı kurmayı ve böylelikle tartışmanın bütünlüğünün nasıl korunacağı uygulama bölümü Ünite 12 'de gösterilmektedir.

Bir üst dil düzeyi – biçimbilgisi ve sözdizimi alt bölümleriyle dilbilgisine olan talepler – ana diline göre, lehçe ve standart dil arasındaki farklara göre değişmektedir. Burada Kosovalı öğrenciler Arnavut standart dilinin özel mastar (-mak/-mek) yapısını, güney Slav öğrencileri de standart dilinin ad durumlarının doğru kullanımını öğrenmek zorundadır. Kalıcı bir öğrenme için öğrenme psikolojisinin temel ilkesi, öğrencilerin öğrenmeleri gereken konuyu önce anlamaları (en iyisi: keşfederek öğrendiğinin bilincine varmak) ve çoklu biçim ve evrelerde çalışıp uygulamış olmalarıdır. Konu, görebilmek, adlandırmak ve diyalog ya da eylem odaklı alıştırmaya ve uygulama biçimleri olduğunda, sözlü iletişimin önemi büyüktür.

d) Ana Dil ile İkinci Dilin İlişkilendirilmesi

ADE öğrencileri sadece ana dillerini tanıyıp bilmekle kalmaz, aynı zamanda yaşadıkları ülkenin okul dilini de bilirler. Çoğu zaman kendilerini bu dilde daha yeterli bile hissederler; yukarıda da belirtildiği gibi okulda her gün verilen eğitime bakıldığında bu çok da şaşırtıcı değildir. Ana dil eğitiminde mevzu bahis olan ana dilin geliştirilmesi adına çoğu öğrencinin okuldan sahip olduğu kaynak ve yeterliklerinden mutlaka faydalanılmalıdır. Bu sözcük dağarcığının, örneğin ana dilde günlük ev ve ailevi konularla sınırlı kelime hazinesinden sıkça daha zengin olmasını sayabiliriz. Bu ana dilde yapılacak sözcük dağarcığı çalışmalarında, okul dilinden hazır ve açıklaması yapılmış bazı kavramlara başvurulabileceği anlamına gelir. O zaman ilk dilde uzun açıklamalara gerek kalmaz; sadece kavramı vermek ve uygulamak kalır. Bu özellikle, iyi düzeyde bir dil hâkimiyeti için olmazsa olmazı olan daha zorlu, okul dağarcığıyla ilgilidir. Ama yukarıda sözü edilen söz kalıpları için de okul diline başvurulabilir. Bu ilişkilendirmelerle (çocukların çoğu zaman ana dilde aile ve ev ortamından kelime dağarcığına, üst seviye dağarcığına ise okul dilinde vakıf olmaları) sıkça gözlemlenen ana dil ve okul dili dağarcığının birbirinden ayrılması sorununa da karşı konulabilir. Daha geniş açıdan bakıldığında bu kaynaklar ve önbilgiler, dilbilgisine dair olguların veya öğrenme stratejilerinin aktarılmasında kullanılabilir, kullanılmalıdır da (bkz. bu dizi kitapçık 5). Tüm bu durumlarda tamamlayıcı hedef, okuma yazma yeterliklerin arttırılmasıysa, sözlü iletişiminin tartışma ve alıştırmaya aracı olarak da önemi büyüktür. Sadece sözlü yeterliklerin edinimine ve oluşturulmasına yeterince zaman ayrılır ve özen gösterilirse bu araçtan yararlanılabileceği ortadadır.

3. Kitapçığın Hedefleri ve Bölümleri

Bu kitapçık “Ana Dil Eğitimi Dersi için Materyaller” dizisinin didaktik kitapçıklarından 1 ve 2’yle yakından ilgilidir. Kitapçık 1 ve 2 ana dilde yazma ve okumanın geliştirilmesine ilişkin öneriler verirken Kitapçık 3’te geniş sözlü iletişimi alanını konu edinir. Yukarıda verilen özette de görüldüğü gibi dinleme / dinleme anlama ve konuşma alanlarını kapsamaktadır. Okuma ve yazmadan farklı olarak okulda temelden verilmesi gereken kültür teknikleri değil, neredeyse tüm çocuklar kreşe başlarken beraberinde getirdikleri günlük yaşam yeterliklerinin geliştirilmesidir söz konusu olan. Okulun görevi, bu yeterlikleri üst seviye bağlamlarında sürekli kullanılır ve işlevsel olması için geliştirmektir. Bu ADE’de ana dile, özellikle de standart dile odaklanarak gerçekleşir. Okul diliyle uygulanabilir bir bağlantı kurulabileceği yukarıda 2d’de gösterilmiştir.

ADE öğretmenlerini, sözlü iletişimi geliştirme çalışmalarında, destekleyecek ders önerileri ve didaktik tavsiyeler aşağıda belirtilen alanlara bölünmüş (hem etkin hem edilgen (konuşma ve dinleme) boyutu kastedilmiştir):

- Dinleme Çalışması; Üretken Dil Kullanımına İlişkin Öneriler
- İkili ve Grup Görüşmelerinde Uygun Davranışlar
- Yaşanmışlıkları ve Hikâyeleri Anlatma ve Oynama
- Sunmak

Bölüm II (İkili ve Grup Görüşmelerinde Uygun Davranışlar) 13 ders önerisiyle oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bir tesadüf değil; burada konu edinilen beceri ve yeterlikler iletişim bütünüünün temelini oluşturmakta ve özenli bir eğitim gerektirmektedir.

32 ders taslağı, önerilen plan akışının açık, net ve anlaşılır oluşu ön planda tutularak oluşturulmuştur. Girişlerde ara ara hedefi tamamlayan ve temellere dair bilgi veren öğütler de yer almakta; bazı ders taslağının sonunda yer alan “seçenekler” ve “görüşler” bölümleri metodik alternatif ve de didaktik/metodik detay görüşleri içermektedir.

Farklı açılara ilişkin öğüt ve alıştırmaları “Didaktik Öneriler” dizisinin kitapçıklarında bulabilirsiniz; sözlü anlatımın yazılı konulara ilişkin önemi açısından düşünülürse bu hiç de şaşırtıcı değil. Aşağıda sıraladığımız kitapçık ve konulara özellikle dikkat çekmek istiyoruz: